խանացն Վիեննաիկու, որ նոյն հրամանաւն կարող է աստ ի Վիեննաիկ և յամենայն տեղիս գործածել զիւր արհեստն Թարց իմիք ընդդիմութեան։ Եւ այսպէս ստամբայ սօնէթներով և բուրլէքոյ հրամանաւն տարածեցաւ հռչակեցաւ ի Վիեննաիկ բոլոր քաղաքն բարի համբաւով և լուսաբանմոյ գիգօլոյով Թոմազօ Թովմաճան մետիքոյ քիրուրկոյ և օպսթէթրիքոյ (վիրաբոյժ - մանկաբարձ)»։ 1788 Յուլիս 24ին ուրիշ նուիրական օր մ՚էր Հ. Յ. Թովմաճանի համար. այդ օրը «ի վանս սրբոյն Ղազարու երանելի Մխիթարեան, ի ներկայութեան գերյարգելի Ստեփանոս Աբբայի և ամենայն միաբանից, այլ եւս մեր Մարգէզէ տէր Սերբոս Յովհաննէս ադայէն և սինեօռ ապաթէ Ճիւզէփէ Մարինովիկին՝ մատոյց զառաջին ամենասուրբ պատարագն ի պատիւ երից անձանց ամենասուրբ Երրորդութեանն, ծանր փառազուն զգեստուք և չքաւոր կղերիկոսօք։ Եւ ի նմին աւուր եղեւ մեծ սեղան ի սեղանատան... ուրախութիւն ի վանս առ հասարակ մեծի և փոքու»։

1790ին կը գրէ. «Եւ մինչեւ ցայժմ խեղճ Տէր Թովմաճան շնորհիւ Տեառն խաղաղացեալ է ի մեծի խաղաղութեան ի վանս իւր քահանայական սուրբ կարգին մխիթարութեամբն, վասն որոյ զանչափ գոհութիւնս մատուցանէ Տեառն մերոյ փրկչին բարերարին, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն»։ Այլուր կը ծանօթագրէ ինքն իր համար 1803ին 86 ամեայ «և նոյն քահանայութեամբն ապրի մինչեւ ցայս ամ 1803 Նոյ. 15». կը վախճանի սրբութեամբ 1806ին 90ամեայ։

Զկրնալով զարգացնել իր նախնական ուսումը բազմազբաղ կեանքին մէջ՝ իր լեզուն կը մնայ ռամկօրէն և անհարթ, ոճը երկայնաբան՝ բայց խառնուած իր զուարթ նկարագրով։

Զուարթ տաղերու մը շարքէն զատ՝ որ իր ծերունի հասակին մէջ յօրինած է վանական համախմբումներու մէջ տօնական առիթներով, ունի նաեւ սրբազան-կրօնականներ, համեմատաբար կոկուած լեզուով և ոճով, ուր կ՚երեւի իր զգայուն սիրտը, խոր հաւատքն ու բարեպաշտութիւնը. ատոնցմէ չորս հատ զետեղած է իր կենսագրականին վերջը՝ էջ 515-521, նօտրագիր մանր, երկսիւն, որոնցմէ երկուքը հոս կը գնենք՝ Առ Տիրամայրն և առ Մխիթար Աբբահայր իբրեւ նմոյշ. նկատելի է հոն Հ. Յ. Թովմաճանի խոր հաւատքի և բարեպաշտութեան հետ իր փարումը Մխիթարայ Ուխտին՝ զոր քանի մ՚անգամ կորսնցնելու ցաւն և ապա վերստին ստանալու մեծ մխիթարութիւնն ունեցած է։

Հ. Յովհաննէս իր գրական-կենսագրական յիշատակարաններէն զատ նուէրներ ըրած է իր սիրած Մխիթ. Ուխտին՝ և հոն կը պահուին իրմէ. ա. Արծաթեայ ջուացից մը՝ զոր ղրկած է Հռոմէն 1754ին (էջ 131). բ. «Մեծ սէտէֆկեարի խաչ մի՝ զոր գնեալ էր յԵրուսաղէմ Թովմաճանն վասն յիշատակի վանացս Աբբային», 1759ին (էջ 166). գ. Հնդկաստանէն վերադարձին (1771) պարգեւս ընծայեաց. Հայր Աբբային՝ մի պատուական կապուտ եագութ մատանի (յակինթ). կարգաւորաց՝ զոմանս բանած սելեան քար (սարդիոն) և զոմանս բանդէհիր (պէլծուվար). (316)։

Ասոնցմէ զատ վանքիս Թանգարանին մէջ կը պահուին իրմէ. 1) «մին ծառ մրճամի (բուստ) ի կարմիր ծովէ». 2). «Երկրորդն միեղջերուի եղջիւրն». 3) «Երրորդն՝ ռնգեղջիւր»։

* * *

Հ. Յ. Թովմաճանի գործը՝ որմէ այս անգամ հատուած մը կու տանք այստեղ Եթովպիա կատարած ուղեւորութեան և արքունի գանձապետութեան, ըսինք թէ որքան թանկագին է դարուն և անձերուն շուրջ տեղեկութիւններով։ Աւելցնենք նաեւ իր նպաստը Հայ Առեւտրական պատմութեան։ Զարմանալի չէր որ Ագոնց իր Աշխարհագրութեան հատորներուն մէջ օգտուէր թէ տեղագրութեան և թէ բարքերու մանրամասնութիւններ այդ ականատես վկայէն. ինչպէս կ՚ընէ ստուգիւ «Հապէշ» բաժնին մէջ։

Թովմաճանի գործը կարեւոր էջ մը կը բանայ նաեւ Հայ-Եթովպական հինաւուրց յարաբերութեան պատմութեան։ Ալիշան «Սիսական»ի «Հայք յԱփրիկէ»ի «Եթովպիա» բաժնին մէջ կը յիշէ յայտնապէս Թովմաճանը և կ՚օգտուի անկէ։ Եւ ստուգիւ մենք ալ իրմէ կը տեղեկանանք թէ երբ 1762ին արքունի գանձապետ կը կարգուի - և իրմէ յառաջ իր Պօղոս որդին -, իրմէ առաջ Արաբկիրցի մ՚է եղեր նոյն պաշտօնին վրայ՝ ուստա Սէլէֆ. և թերեւս անկէ առաջ ալ ուրիշ հայեր։

Հարկ չենք տեսներ մեկնութիւններ տալ ուղեգրութեան. այնքան պարզ է լեզուն և նիւթը դիւրըմբռնելի։

Հ. ԵՂԻԱ ՓԷՉԻԿԵԱՆ